

Om individer och personer och en itusågad verklighet

Matz Hammarström, doktorand i religionsfilosofi

75

JAG OCH DU

”Världen är tvåfaldig för människan alltefter hennes tvåfaldiga hållning”. Så inleds den judiske religionsfilosofen Martin Bubers *Jag och Du* (1923). Denna världens tvåfald korresponderar, enligt Buber, mot två poler i mänskligt liv: det individuella och det personliga. Polerna kan också beskrivas som två olika förhållningssätt: avgränsning och förening.

Människans tvåfaldiga förhållningssätt till världen har sin grund i de två ”grundord” hon kan uttala. Dessa två grundord är ordparen ”Jag-Du” respektive ”Jag-Det”, och grundorden är inte bara ”ord” i vanlig mening, utan också handling, förhållningssätt, attityd. Buber menar att grundorden när de uttalas skapar en verklighet. När människan avgränsar sig, distanserar sig från tingen och gör dem till objekt eller medel för sin verksamhet (detsamma som att uttala grundordet ”Jag-Det”), då skapar hon ”Det-världen”. När människan förenar sig med, träder i relation till tingen, och med öppet sinne låter sig mötas av dem (detsamma som att uttrycka grundordet ”Jag-Du”), då skapar hon ”Du-världen”. Den värld som skapas är alltså en direkt följd av människans förhållningssätt till världen. Grundorden benämner inte bara något, de åstadkommer något, något som består så länge grundorden uttalas.

Den värld som skapas är alltså en direkt följd av människans förhållningssätt till världen. Grundorden benämner inte bara något, de åstadkommer något, något som består så länge grundorden uttalas.

Det är inte fråga om ett antingen-eller, alla lever vi i det tvåfaldiga, men hos vissa människor, individerna, dominerar avgränsningen, hos andra, personerna, dominerar föreningen.

Det-världen har sin grund i den mänskliga verksamhet som är objektrinriktad, som har ett föremål. Vi ser, känner, vill, tänker, bedömer något. Detta innebär ett avstånd, en avgränsning, en tudelning mellan Jag och värld.

Du-världen har en annan grund; den är inte objektrinriktad, eller med Bubers ord, ”där Du uttalas finns inte ett något. Du gränsar inte”. Du-världen är mötets, omedelbarhetens och relationens värld.

För att skaffa oss kunskaper och erfarenheter om världen måste vi betrakta tingen som Det, som relativa delar i en yttlig horisontell värld; delar som har med varann att göra, men inte berör oss. Men, säger Buber: ”erfarenheter ensamma för inte världen till människan”, utan ”endast en värld som består av Det och Det och Det”; en slags itusågad värld, en påse pusselbitar. Världen ”låter sig erfaras, men det angår den inte”.

I erfarenheternas värld, Det-världen, görs tingen till kunskapsobjekt, och förstummas. I relationen är det annorlunda, där upplåter sig människan och därmed också världen; i relationen låter vi tingen komma till tals.

Även om vi lättast förstår Jag-Du-relationen som ett mellanmänskligt fenomen är den inte begränsad till människans sfär. Buber ger följande exempel för att tydliggöra skillnaden mellan Jag-Det och Jag-Du: Ett träd kan uppfattas som ett exemplar av en viss art; så uppfattat är trädet ett föremål och har sin

bestämda plats och sin bestämda tid, sin art och sin beskaffenhet. Men, skriver Buber, ”det kan också ske, genom vilja och nåd på samma gång, att jag i det att jag betraktar trädet blir innesluten i en relation till det, och nu är trädet inte något Det längre. Trädet finns där som min *motpart* och har att göra med mig, liksom jag har att göra med det”.

Det kanske låter absurt att tingen skulle komma mig till mötes och till och med ”tala” till mig, men denna idé om tingens meddelsamhet är vanlig i mystiska traditioner inom olika religioner, inte minst inom den chassidism som var en viktig inspirationskälla för Buber.

Buber talar om ”Mötets urenkla faktum”, och att människan inte behöver ge upp Jaget, som är nödvändigt eftersom mötet äger rum mellan Jag och Du. Däremot måste man avlägga sig ”avskildhetens förbannelse” och stiga ut ur Det-världen och in i relationen. Det gäller att våga ta språnget från individ till person – inte en gång för alla, utan gång på gång.

DEN ÄLSKANDE MÄNNISKAN

Skillnaden mellan ”individ” och ”person” är så gott som osynlig i vårt vardagsspråk, men den kan synliggöras med hjälp av personalismen, en filosofisk riktning vars grundare är fransmannen Emmanuel Mounier (1905-1950). Hos Mounier råder en motsättning mellan individ och person. Människan som individ är människan som (temporärt) avskild eller möjlig att avskilja från massan; ett tomt kvantitativt begrepp.

Personbegreppet har däremot ett kvalitativt innehåll. En person är en människa som utmärks av vissa egenskaper. Hon är öppen och engagerad, visar sympati och vänskap och är fri i betydelsen att hon är sig själv.

Vidare har personen en genomtänkt och genomkänd moral, vilket inte innebär att hon är moralist, utan att hon har en personlig moral som reglerar hennes eget liv, utifrån värden som sanning, rättvisa, godhet, skönhet, kärlek och vänskap. Materiella värden är för personen underordnade andliga värden.

Enligt personalismen är människan infogad i ett kollektivt sammanhang och finner sig själv först i dialog med andra personer. Personens livsform är dialogen, medan individens är monologen.

Villkoren för dialogen och möjligheterna till det personliga samtalet och mötet bestäms av det som den norska filosofen Nina Karin Monsen kallar "Det mellanmännsliga rummet" (i *Den älskande människan*). Monsen urskiljer sju olika aspekter av detta rum: den fysiska, den psykiska, den kognitiva, den moraliska, den sociala, den ekonomiska och den skapande. Det moraliska rummet sätter gränserna för hur man bör uppföra sig och vad man bör säga, medan det kognitiva rummet avgör vilka påståenden som accepteras som sanna och vilka som automatiskt avfärdas som falska. Ett alltför begränsat kognitivt rum kännetecknas av blinda fläckar, av att stora områden och möjlighetsfält överhuvudtaget inte prövas. En sådan beskrivning stämmer tyvärr rätt bra in på hela vårt samhälle betraktat som mellanmännsligt rum; här är det den rådande "topin" som gäller, utopier göre sig icke besvär. Snäva gränser sätts för konversation och debatt, för dialog och perception.

Monsen utpekar vad hon anser vara direkta "angrepp" på det personliga i dagens samhälle, i huvudsak våra välfärdsideal, massmedia och den allmänna meningen: välfärdsidealen för att de har en tendens att motverka relationer *mellan* människor och ta ifrån dem handling, vilja och val; massmedia och dess lanserande av den allmänna meningen för att detta ockuperar oss och lär oss vad vi ska tycka, tänka, och vara intresserade av. Media ockuperar också kulturen, enligt Monsen, och gör den till något som alltid ska vara underhållande. Den offentliga meningen är så dominerande att den hotar att bli "det personligas bödel".

Det krävs en motkraft: Det krävs människor, *personer*, som inte nöjer sig med det snåla utbudet av tillskrivna personligheter som samhället tillhandahåller; som vägrar gå in i av andra definierade roller, eller åtminstone vantrivs i dem; som, när de mänskliga rättigheterna tillgodosetts, vill ha de *personliga* rättigheterna tillgodosedda: att till exempel slippa underordna sig förmenta auktoriteter eller ingå som blotta kuggar i ett gigantiskt maskineri, att slippa få sitt väsen ockuperat av den allmänna meningen. En ökad strävan hos fler att förverkliga sig som person skulle sätta press på samhället. Dialogen är personens livsluft och därför skulle kraven skärpas på öppnare debatt och väsentlig dialog i massmedia samt på olika former av nätverk och naturligt samtalsbefrämjande mötesplatser.

Det krävs människor, personer, som inte nöjer sig med det snåla utbudet av tillskrivna personligheter som samhället tillhandahåller...

Personen bryr sig om, lägger sig i, kritiserar och vill något – och betraktas därför ofta som besvärlig. I kraft av detta ifrågasättande och ogillande av stora överskådliga och anonyma enheter, bär ett ökande antal personer på en betydande samhällsförändrande potential. De kommer att kräva att bli betraktade som medborgare och inte som konsumenter av offentlig service.

Monsen travesterar Decartes kända *Cognito, ergo sum* (Jag tänker alltså finns jag till) när hon formulerar personens credo: *Amo, ergo sum* (Jag älskar, alltså finns jag till). Detta kärlekscredo uttrycker insikten om den andres existens, och om relationens centrala värde. Det finns ett annat alternativ till kollektivet än individen. I det genuina mötet skapas ett Jag och ett Du och ett Vi, och den älskande människan, personen kan träda fram.

1 + 1 = 1

Andrej Tarkovskijs *Nostalghia* från 1983 är en vacker, poetisk och magisk film, med ett för regissören typiskt långsamt och eftersinnande tempo. Tarkovskij för en dialog med Skapelsen och bjuder in oss att delta.

Huvudpersonen i filmen är Gortjakov, en ryss på resa i Italien. Tarkovskij levde själv i exil när filmen gjordes och titeln anses ofta syfta på hans (och Gortjakovs) hemlängtan och exiltillvarons utanförskap. Men Gortjakovs (och Tarkovskijs) hemlängtan är djupare än så: ”Vi måste tillbaka till den punkt där vi valde fel väg”, utropar Gortjakovs vän, byorginalet Domenico (spelad av Erland Josephsson), innan han bränner sig till döds på Marcus Aurelius ryttarstaty i Rom. *Nostalghia* handlar inte bara om en nostalgisk hemlängtan till Ryssland hos en ryss i exil, utan om en djupare allmänmänsklig hemlängtan till helhet, helighet och förening.

I en scen vandrar Gortjakov runt i ruinerna av en stor katedral, och vi hör en röst fråga: ”Varför ger du dig inte till känna för honom?” En annan röst svarar: ”Jag talar till honom hela tiden, det är han som inte lyssnar”. Samma grundsyn uttrycks i Martin Bubers påpekande att gud inte är frånvarande, utan att det är vi som inte är alldeles närvarande.

Andrej Tarkovskij

Nyckeln till filmen är en scen där Gortjakov söker upp Domenico i hans ”hus”. Jag använder citationstecken, för det är ett mycket egendomligt och mycket tarkovskijst hus; det är stora nakna rum med vatten som droppar och vatten som rinner. Med krita har Domenico skrivit på väggen ”1+1=1”. För att understryka vikten av detta budskap låter Tarkovskij Domenico fatta Gortjakovs hand och i hans handflata droppa vin, först en droppe, sedan en droppe till medan han säger: ”En droppe och en droppe till, är en droppe, inte två droppar”. För att ytterligare understryka scenens centrala betydelse är den dessutom placerad precis i mitten av filmen.

Läsaren må själv tolka innebörden i detta ”1+1=1”, men jag tror att Tarkovskij menar att vi alla hör samman; att allt som finns är

integrerade och kommunicerande delar i den stora livsväven; att vi ska sträva efter möte, förening, och sammansmältande – inte efter avgränsning, åtskillnad och självhävdelse. ”1+1=1” innebär också att den isolerade individen är mindre än ett; att vi blir till och är till i och genom ett dialogiskt sammanhang.

Under den första halvan av filmen återkommer ljudet av en sågklinga som sågar genom trä. Jag undrade länge vad detta ljud betydde. En dag slog det mig: Sågandet symboliserar vårt ständiga tudelande, den tudelning mellan Jag och värld som Buber talar om; vår distansering från andra och annat. Vi distanserar oss och gör något till föremål för vår aktivitet. En distansering som möjliggör kunskapsinhämtande, men också förtryck både av människor och av natur – och därmed av oss själva; en slags självstymning.

Enligt Buber har det ”äkta seendet” kort varaktighet. I Jag –Du –relationen upplåter sig världen för oss i ”växelverkans hemlighet”, men den blir snart åter möjlig att beskriva, sönderdela och infoga i ett sammanhang, den horisontaliseras. Jag-Du-relationen kräver vertikalisering, den är ögonblickets, den kan lika lite som Gud ”finnas”, den måste ständigt återfinnas.

Efter ”1+1=1”-scenen upphör sågljudet. Vägen till övervinnandet av tudelandet går via dialog, förening, besatthet. Ja, faktiskt. Domenico är besatt: Han är besatt, eller kanske ”besjälad” är ett bättre ord, av idén att mänskligheten har kommit ur kurs och måste räddas på något sätt, och han vet hur: Han ska bränna sig själv till döds. Även Gortjakov får ett heligt uppdrag: Han ska bära ett brinnande ljus tvärs över Den Heliga Katarinas bassäng. Gortjakov tar sig mödosamt över den torrlagda bassängen, kämpande mot ett allt svagare hjärta och en vind som hotar att blåsa ut ljuset – och dör i det ögonblick uppdraget är slutfört. Betydelsen av symbolhandlingar och offer går igen i flera av Tarkovskijs filmer. Tydligast i *Offret*, där Erland Josephsson (än en gång) gestaltar en människa som offer sig för världen.

Tarkovskij för världen till oss. I *Nostalghia* etableras ett skapande och magiskt rum, en vertikal värld där gränsen mellan dröm och verklighet inte längre är så tydlig. Världen och tillvaron öppnas för oss, inte som ett objekt att skaffa kunskap om, utan som ett subjekt att möta i en relation som ett levande Du. Och sågen tystnar.

LÄSTIPS

Martin Buber. 1994 [1923]. *Jag och Du*. Ludvika: Dualis.

Nina Karin Monsen. 1990 [1987]. *Den älskande människan. Person & etik*. Stockholm: Atlantis.

www.nostalghia.com